

Alfred Bammesberger

DĖL VEIKSMAŽODŽIO FORMOS LIE. *yrà* KILMĖS

Lietuvių kalbos morfologijos sistemoje *yrà* funkcionuoja kaip veiksmažodžio *būti* esamojo laiko trečiojo asmens lytis. Kadangi lietuvių kalbos veiksmažodis visų skaičių trečiajame asmenyje turi vienodą formą, žodis *yrà* vartojamas apskritai: sakoma *tėvas yrà namuosè, jìs yrà, jì yrà, jiè yrà, jòs yrà* ir t. t. Šalia šios formos taip pat randame *esti* su tam tikru semantiniu skirtumu. Apie žodžio *yrà* kilmę mokslininkai iki šiol ginčijasi. Literatūrą cituoja Chr. S. Stangas (1966, 412 tt.), Z. Zinkevičius (1981, 83) ir E. Fraenkeliš, (1962, 124); ten duodama literatūra čia nekartojama.

Tik latvių kalboje randame atitinkamą formą: *ir(a)* gali būti genetiškai siejama su lie. *yrà*. Abi formos rekonstruojamos kaip baltų **īrā*¹. Prūsų kalba nieko panašaus neturi². Todėl manoma, kad forma **īrā* turi būti rytų baltų kalbų naujadaras. Dabar pasvarstysime galimybes paaiškinti šią inovaciją. Kad kilmės atžvilgiu *yrà* buvo nominalinė forma, visiškai įmanoma. Nominalinės formos prasmė, ko gero, buvo 'das, was ist', 'Sache', 'Wirklichkeit', 'Reichtum' (Stang, 1966, 414) ar panašiai.

Atrodo, kad patikimiausia etimologija sieti *yrà* su lie. jungtuku *ir*, bet dar reikia paaiškinti morfologines smulkmenas. Neseniai naują darbą jungtukai *ir* paskyrė R. Lühr (1995) – rašoma apie pr. formą *er* 'bis'. Svarbiausias šio tyrimo rezultatas galbūt yra tai, kad *ir*, taip pat kaip dalelytė *ar* '?' (pvz., *ar galima tai sakyti?*) priklauso tai pačiai paradigmai. Šiame kontekste *ir/ar* etimologija tampa aiškesnė negu anksčiau: *ir* gali būti interpretuota kaip vietininkas (be galūnės), priklausęs šakniam daiktavardžiui ide. **ar-/r-* (su laringalu rašytume **h₂er-/h₂r-*)³; *ar* taip pat yra šios paradigmos forma. Interpretacija yra priimtina.

Jeigu norime sieti lie. *yrà* (< baltų **īrā*) su *ir/ar*, dar reikia paaiškinti žodžių darybos klausimus. Kaip matėme, galime suponuoti šakninį daiktavardį ide. **h₂er-/h₂r-*

¹ Kad **īrā* turėjo ilgąjį balsį *-ā*, sutrumpintą žodžio gale, aiškiai rodo forma *yro-t*; plg. Zinkevičius, 1981, 83. Galūnė *-ā* diferencijuoja formą *yrà* nuo kitų trečiojo asmens esamojo laiko formų, kurios baigiasi (trumpuoju) *-a* (pvz.: *seka, sekas* ir t. t.), *-i* (pvz., *mini* ir t. t.) arba *-o* (pvz., *laiko* ir t. t.).

² Trūkumas žodžio, atliepiančio lie. *yrà*, prūsų tekstuose negali būti atsitiktinis, nes pr. *ast* – vienas dažniausių žodžių katekizmuose. Išvada – prūsai baltų **īrā* nepaveldėjo.

³ Apie šaknį **ar-* žr.: Pokorny (1959, 55), Mayrhofer (1987, 107, 109), Frisk (1960, 127, 129) ir Chantraine (1968, 100–102).

(*ar-/r-), kuris duoda jungtuką *ir* bei dalelytę *ar*. Konkreti forma *irǎ (> lie. *yrà*, la. *ir(a)*) gali būti paaiškinta kaip seka.

Ide. daiktavardis **h₂er-/h₂r-* (*ar-/r-) galėjo tapti naujadaro su tematinio balsiu -o- pamatu. Šių darinių, kurių mechanizmas apskritai vadinamas senosios indų kalbos terminu *vṛddhi*, charakteristikos yra tokios: be tematinio balsio -o-, šakninė dalis yra 'stiprinama', tai reiškia, kad šalia pamatinio žodžio -e- laipsnio darinys turi -ē- laipsnį, ir t. t.⁴ Jeigu pamatinis žodis turi šakninį kirtį, jis perkeliamas į žodžio galą. Darybos reikšmė nusakoma 'vienaip ar kitaip būti siejamam su pamatinio žodžio reikšme'. Jeigu pamatinis žodis yra daiktavardis, *vṛddhi* darinys dažnai funkcionuoja kaip būdvardis.

Jeigu ide. **h₂er-/h₂r-* (*ar-/r-) reiškė 'siejimas' ('Fügung'), *vṛddhi* darinys galėjo reikšti 'priklausantis priešiejimo' ar panašiai. Baltų kalbose *vṛddhi* darinių tipas buvo produktyvus. Todėl visiškai įmanoma, kad *ar-/ir- tapo šito tipo darinio pamatu. Bet vėlesniais laikais *vṛddhi* darinių šaknies balsis ne visada klausė senų dėsnių. Pavyzdžiui, žodis *mýris* 'mirimas, mirtis' yra sietinas su *mir̥ti*, bet turi pailgintą balsį *ī*, kuris nebūtų įmanomas ide. šaknyje **mer-/mr̥-/mor-* 'mirti' (> baltų **mer-/mir-/mar*).

Galiausiai siūloma šitokia veiksmožodžio *yrà* interpretacija: baltų *ar-/ir- (< ide. **h₂er-/h₂r-* (*ar-/r-)) 'fügen' pamatu pasidaryta nauja formacija *irǎ, kurios reikšmė buvo 'siejimas' (ar panašiai). Savo kilme *irǎ laikytinas moteriškosios giminės abstraktu, kurio pamatas buvo būdvardis *irás. Laikui bėgant *irǎ (> lie. *yrà*, la. *ir(a)*) imtas vartoti kaip veiksmožodžio *būti* esamojo laiko trečiojo asmens lytis⁵.

ÜBER DEN URSPRUNG DER VERBALFORM *yrà*

Zusammenfassung

Litauisch *yrà* 'ist, sind' geht zusammen mit lett. *ir(a)* auf balt. *irǎ zurück. Balt. *irǎ kann als zum Paradigma von *īr* 'und' gehörig betrachtet werden. Wir dürfen von einem Wurzelnomen idg. *ar-/r- ausgehen, zu dem im Baltischen eine *vṛddhi*-Bildung *irǎ- (fem. *irǎ) hinzutrat.

LITERATŪRA

Chantraine P., 1968, Dictionnaire etymologique de la langue grecque. Histoire des mots, I (A-D), Paris.

Darms G., 1978, Schwäher und Schwager, Hahn und Huhn. Die *vṛddhi*-Ableitung im Germanischen, München.

⁴ Daug medžiagos iš įvairių ide. kalbų, taip pat ir iš baltų, duoda Darms (1978).

⁵ Kilmės atžvilgiu lie. *yrà* gali būti siejamas su anglų veiksmožodžiu (*we, you, they*) *are* 'mes esame, jūs esate, jie yra'. S. anglų kalboje atitinkama lytis buvo *earon* (< germ. *ar-u- < ide. *ar-), kurios istorinė raida bus pasvarstyta kita proga.

- Fraenkel E., 1962, Litauisches etymologisches Wörterbuch, I, Heidelberg.
Frisk H., 1960, Griechisches etymologisches Wörterbuch, I (A–Ko), Heidelberg.
Lühr R., 1995, *von nun an und in ewigkeit: zu apreuß. ergi en, er prie, er en*, – Die Sprache, XXXVII, 73–84.
Mayrhofer M., 1987, Etymologisches Wörterbuch des Altindiarischen, I 2, Heidelberg.
Pokorny J., 1959, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern und München.
Stang Chr. S., 1966, Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen, Oslo etc.
Zinkevičius Z., 1981, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, II, Vilnius.